

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

54.

TISZABERCEL

Szép falu, jó falu Bessenyei szülőfaluja. Nagy várakozással lestem utam során azt a pillanatot, amikor először szíppanthatom magamba képét, levegőjét. Történetírói azt mondják, hét dombra épült, még a szabályozatlan Tisza uralma idején. A mai szemnek is előmutatják a táj lankái, hogy a folyó kubikolta, gyalulta, simogatta, kupacolta, aminek emlékeit arca vonásaiban őrzi a falu utcasora.

A százhetvenhárom évvel ezelőtt elhunyt Bessenyei idejében 58 lélek lakta Bercelt, ma kétezer fölötti a lélekszám, igaz, ebbe Paszab társközség is beleszámít. A szülőház, amelyik ma könyvtár, és múzeumi misszióban szolgálja a Bessenyei-kultuszt, a falu legmagasabb dombján uralkodik, ahonnét lelátni a falu méterekkel is lejjebb levő házaira, le a Tisza-galéria erdejének sörényére, el Tokajig, a Kopaszhegy kúpjáig.

Tudatunkat sokféle Bessenyei-emlék megmozdítja. Talán ő az első a magyar írók közül, aki máig hatóan kifejezi az örökké élő szülőföld-szeretetet. Álljon itt bécsi tartózkodása idején írt verse, a Tiszának reggeli gyönyörűsége:

*„A Tisza partjáról ezeket szemlélvén,
Csendesen állottam, mindennek örülvén —
E víznél kétfelől szörnyű jegenyefák
Nőttek, melyek csaknem a felleget tartják.
Iszapos gyökerek mélyen ereszkedett,
Boglyas oldalukon kérgük repedezett,
Terjedt gallyaikkal lefelé hajlanak,
S, mintha szomjúznának, a vizekbe nyúlnak.
Nyájasan zörgenek zöld, fehér levelek,
Melyeken csak lassan bújdosnak a szelek...”*

A besenyői Bessenyei család anyaőse, Ilosvai Anna hozományul kapja Bercelt, s ide települnek, több megyében szétszórt birtokaik körülbelüli közepébe. A sarjasztott három fiú; Sándor, Demeter, György ebben a házban szívja magába a szülők szájából hallott Rákóczi-, Thököly-históriákat, küzdelmeket, csatákat, amelyeknek a Bessenyei-ágú nagyapa cselekvő részese, hőse, szenvedő alanya tudott lenni. A haladó mozgalmakban való részvételük haladó felfogásukból eredezett. Annak a fölvilágosult, középnemesei rétegnek volt tagja a család, amely érzelve és értelmessége révén tudója, előbajnoka a haladásnak.

Az érett író Holmi című munkájában sem itéli el a jobbágytartás rendszerét, hanem azért azt mondja: „A paraszt, aki a terheket viseli, többet ér, mint az atyai örökséget prédáló, erkölcstelen úr!... Mindazonáltal a parasztot, ha megérdemli, meg kell büntetni, szoros fegyelem és törvény alatt kell tartani, de nem szabad megvetni, utálni. »Boldogok azok, kik a szegé-

nyekhez irgalmasak.« Ha a világnak már az a törvénye, hogy a nemes embernek a paraszt ve-rejtékén kell élnie, legalább ne csúfolódjék rajta s ne kegyetlenkedjék vele.» Ez volt a Besse-nyei családnak s környezetének a fölfogása. Szigorúan fogni, büntetni, ha kell, de nem ke-gyetlenkedni.

És ugyanott, az ő idejében még alig kihunyó boszorkányégetések parazsa fényénél:

„Boszorkányság miatt csak a szegény, vén parasztasszonyokat égették — az urak, a pa-pok azt tanították, hogy a boszorkányok rút, vén ráncos ábrázatú asszonyok —, úriasszonyok között nem járta ilyen mesterség. Azt sem hallani, hogy a boszorkányok főispánokon, püspö-kökön lovagoltak volna, tudós emberbe nem bújt ördög. Az urak törvényt tettek a boszorká-nyok ellen s a parasztok elhitték. Világjárt, öreg katonákat kanördögöknek neveztek. Mert ezek a tanácsba nem jártak, a templomot elmulasztották, sok szenvedett nyomorúságukon gondolkodtak, megtették őket Pluto kapitányainak s megégették őket. Gyalázatunkra van ez az ostoba, bűnös idétlenség! Örüljünk, hogy végre »világosodhatunk«”.

Híányos műveltségét bővitendő bécsi tartózkodása alatt sokat töri magát, nyelveket tan-ul, olaszt, franciát és kora filozófusait olvassa, írásban vitatkozik velük, ám bihari remetesé-gében, élete utolsó éveiben még sem tud tovább jutni kora előítéletein. Nagy figyelmet szentel az álmoknak, noha nem von le belőle következtetéseket. Egy ember az ítéletnapjáról álmodik:

„Az ördögök mind lóháton ülve agarásztak, embereket keresve. Látván őket, egy béka-sásos pallagon, mint a nyúl, lehúzza magát. A lovas ördög egyenesen neki ment és fekvéséből felugratta. Végre felkapott a mennyországba. De ez egy nagy galambdúc volt. A két kezét húzták a galambfiókba befelé, az ördög alól a lábába ragaszkodott. Végre behúzzák a mennyországba, a dúcba, hol az angyalokra ráesmér, hogy a kadétpajtásai. Kérdik tőle: hoztál-e Szűz Máriának valami ajándékot? — Hadd el az ilyanadtát, ládd, hogy magam is alig kaptatok be.”

Ehhez hasonló, de vizuálisabb a következő:

„A magyar testőrző seregben lévén, egy pajtásom azt álmodta egy éjjel, hogy az udvar nagymisére ment a Szent István templomába. Mi mind kirukkoltunk. Ő a nagyharanggá vál-tozott a toronyban. Huszonnégy ember húzta, ingatta feljebb, alább, és szinte úgy érzette, hogy a nagyútó horpaszon veri, mely miatt oldalai zengenek. Csinálj ilyet az értelem, ha nem alszol? Képzelődöl akkor is néha, de nem hiszed.”

Egyik öreg tanárát köszöntve azt mondja:

„Tizenyolc esztendőök alatt, ifjúságomnak leghevesebb idején, a magokkal ragadó asszonyi tárgyaktól, bujaságtól, romlástól, nyavalyától, pénz- és idővesztegetéstől az az együ-gy szemérem őrzött meg, melyet mindezeideig az ifjú élet csak urak nevelése által szerezhet meg magának.”

A sárospataki iskolában csak a poétai osztályt fejezte be, s tizenévesen apja birtokain gazdálkodott, sudaras szép termete, elmebeli készségei, a Bessenyei család jó hírve, hiszen ekkorára már a urukodásnak vége, valamint két testvérbátyjának a testőri seregeknél való szolgálata megalapozták az utat az udvarhoz, az öt év óta főnnálló, 120 tagú magyar nemesekből verbuválódott testőrséghez. Megjelenése megnyerő lehetett, hiszen alapos kiképzése után alkalmasnak minősült arra, hogy a császárt kikocsizása során kísérje.

A szigorúnak írt testőrségi reglama papíron maradt. A magyar nemességre jellemző sza-badosság uralkodott a sorok között. Igaz, a szolgálat sem volt túl nehéz. Hetente egy alkalom-mal álltak őrséget, különben tanulhattak, sétálhattak, a tilalom ellenére kocsmázhattak, szo-báikban a szigorúság dacára nőket fogadhattak, a császári palotában pipáztak, ülve meleged-tek a kandalló körül, s számtalan palotahölgygel kacérkodhattak. Egy, a Bercelen ismert számtalan legenda szerint az önmagától vállalt szigorú reglama ellenére, György is elbízta ki-csít magát a többiek szabadosságát látva. Egy izben, a palota ablakán kihajló dáma kerek hát-só felére csapott. A hölgy nem volt más, mint maga Mária Terézia. Szikrázó szeme György láttán szelid lobogásba csapott, s azt mondta hősünknek: ha tehetsége is olyan kemény, mint a keze, akkor feje a helyén marad, különben...

Az uralkodónó óhaja szerint válthatta be a hozzá fűzött reményeket, mert sokáig a nagyaszony kegyeiben élt, s kegyén kívül hatvannégy éves koráig.

Ez a kegy a császárnő első komornájában, Grassnéban állandósult. Az irigység nem volt ismeretlen a Burgban, aminek fullánkja sok embert elölt már onnét. Bessenyeinek is akadtak ellenségei. Hagyott is magán fogódzókat. Nagy éhsége a szellemi táplálékra külön társaságot hozott létre olvasni szerető fiatalok köréből, kik nem a kocsmákban duhajkodtak. A társaságot az intrikusok szerették az üldözésben részesülő szabadkőműves páhollyal azonosítani. Az éveken át ébren tartott vádaskodás gyümölcse egyszer csak beérett. Bessenyei megindult a kegyvesztettség útján. Ám addig még akadtak jobb időszakai, amikor világismeretben gazdulhatott legszebb szándékai szerint.

Amikor Mária Amália hercegnő Ferdinándhoz, a manpármai uralkodóhoz férjhezmentén be útra indult, György a kíséret között lovagolt. A háromhónapos olaszországi tartózkodás élménye később több munkájában előbukkan. Irigyei még erőteljesebben súgják róla a rosszakat, amit betetőz egy szöváltásból eredő párbajos esemény. Az ügy kivizsgálói az ellenfelet kiléptetik a testőrségből, de Bessenyeinek is valami hasonlót súgnak. Grassné nem tudja kivédeni, azonban a kálvínisták ügyvivőjének neveztetni ki. Az uralkodó ugyanis nem volt hajlandó a reformátusok hazai képviselőinek panaszáradatát közvetlenül meghallgatni, hanem a mindenkori ügyintéző szűrőjén át. Bessenyei, hogy bécsi tartózkodását megnyújtsa, vállalta ezt a hálatlan feladatot. Darázsfészekbe nyúlt. Nemcsak az egymásra acsargó magyarokkal került e réven szembe, de az osztrák ágensjelöltek is örökké verték a tüzet. Grassné ugyan mindent megtett maradása érdekében, de Bessenyei végül is lemond erről az udvari elfoglaltságról, hogy tiszteletbeli könyvtárossá legyen. Ezzel a munkakörrel vízbe ölték a rákot, mivel Bessenyei bécsi maradásának oka állandóan a magasfokú műveltség megszerzésére irányult. Ha az uralkodónó tovább él, talán egyszer ő lesz az udvar főkönyvtárosa, ám váratlan halálával II. József megvonja tőle az évi 2000 koronás apanázst, mivel Bessenyei egzisztenciája alól teljesen kirántotta a talajt. Aszúbor-kereskedelemmel foglalkozik még a megmaradásért, de belebukik a vállalkozásba. Ekkor végleges Bercelen maradási szándékkal hazaköltözik, de mostohaanyjával, Györgynél alig valamivel idősebb, nem tud összejönni.

A Biharban örökölt birtokaira menekül, ahol a következő vagyonnal rendelkezik.

„Pusztakovácsi	642 hold	
Tótgyarak	802 hold	
Erdő- és tótgyaraki szántó	48 hold	
Dalmi erdő	156 hold	
Feketetőti	13 hold	ugyanitt 25 taksás
Kávásdi	195 hold	ugyanitt 12 taksás
		18 telekkel”

Magányos, talán nem mogorva, de nem is barátkozó. Korabeli pályatársaival, Csokonai-val, Kölcseyvel nem tart kapcsolatot. Egyedül Kazinczyval kerül lazább ismeretségbe. Idejét a gazdálkodásnak, az írásnak szánja. Nagykovácsiban révészeli partra a Természet világa című enciklopédikus munkáját, amit a cenzúra nem enged kinyomtatni. Alkotó kedve szárnyait annyira megnyírja a visszautasítás, hogy a későbbiekben kiveri kezéből a tollat.

A magányt őt is sanyargatja. Vágyakozva ír az ilyen lehetőségéről:

„Az én életem pusztá... gyermek nélkül való öregségemben gyönyörűségemért vágyódásomat csak képzelődéssel táplálom... Nincs kire tekinteni. Nincs kihez szólani ... Kerüld a magános vénséget, ó boldog ifjú, mely a halálnak mord keservét elhunyásod előtt érezteti.”

*„Mikor unokáid már aggott éltedben
Cirókálják orcád, szökdösnek öledben;
Nyakadnál megölel, orcádat csókolja,
Lábújjhegyre feláll: kis testét pótolja —
Melyik muzsikáért adnád csevegését
S karodon, öleden való enyelgését?”*

Soha nem vágyta a megyei adminisztrációban való rangot, ifjonti éveitől efféle posztok betöltésére nem áhitozott, nagy magányosságában mégis jóleső érzéssel vette, hogy táblabírnak jelölték, ami lekötötte egy ideig, mert komolyan utánajárogatott hivatalbéli misszióinak. Az ötvenhetedik évét tapossa, mikor László bátyjának hajadonon maradt lánya, Bessenyei Anna, régóta tartó vonzalmak után, Bessenyei György háztartásának vezetésére szánja el magát. Sokat kesergett az előző években: „akiben örömem találnám, hozzám nem jön”.

Egyik életrajzírója, Széll Farkas, ezt a sort Annára vonatkoztatja, s nem is egészen alaptalanul. Erkölcsi tekintetek immár nem szolgálnak akadályul, hiszen Anna ápolónak jött ide, hiszen csak megosztja vele a magányosságot és rokon lelkével a vénlegény rideg tanyáját barátságos, meleg családi tűzhellyé varázsolja.

A nagy lombú család takargatta az eseményt, szépitette a külvilág izlése szerint. Bessenyei nem volt öreg, s a húsz évvel fiatalabb Anna különösen nem. Mióta élnek, ismerik egymást. Tudnak egymás lépéseiről, akármerre hajtja is a sors Györgyöt. Nem csak vér szerinti rokonok, de irodalmi érdeklődésük is azonos. Anna tanult leány, aki verset, prózát is ír, szinte a maga korának Petróczi Kata Szidóniája. Mennyiben igazított írói útján, tökéletesítésén a bölcs Bessenyei, azt a közös együttlét idejéből nem lehet tudni; csak ápoltja halála után, 1815-ben közölte azokat a sárospataki nyomdában A test és józan értelemnek cseppjei címen.

Hét évig élnek együtt. A zord vénlegényi kúriából otthon teremtdött Anna révén, ám a betegség egyre gyakrabban kopogtat. Testőri lovasbemutató gyakorlaton olyan szerencsétlenül esett a veséjére a költő, hogy végül ennek kifejelete okozta halálát.

A gyakori, eszméletlenségig menő vesegörcsei addig kínozzák, míg végrendeletének megírására kényszerül. Ebből az látszik, hogy élete utolsó éveire rendezettek az anyagi körülményei. Évi 6000 forint biztos jövedelemmel rendelkezik. Utóda nem lévén, oldalági rokonságára testálja java birtokait, jövedelmét, de Anna az elsők között: „Írántam lankadás nélkül való hűségét tekintve, terhes betegségemben mellettem való éjjeli és nappali fáradságáért neki hagyom minden ezüstömet, bútoromat, évenként 500 forint járandóságot biztosítok neki, továbbá ráhagyom a síóhalmi birtokrészemet, amelynek hozama évi 500 forint.”

Amikor meghalt, a külvilág hónapokig nem tudott elmúlásáról. Koporsójánál Anna állt, távolabb az örökös rokonok, s a jobbágyok. Egyházi szertartás nem zengett körülötte. Bécsben maradásának reményében, a kálvinistáktól eltántorodva katolizált, ami nem erősítette se hitét, se pozícióját, s itt a ravatalon a hivatalos egyházak háromszorosan is zavarba kerültek. A katolikus atyákat nem kérette halálos ágyán magához. A kálomistákat ő tagadta meg. Így aztán utolsó útja szeretett almafája alá ásott sírjához énekszó nélkül vezetett.

Ekkor tényleg elmagányosodott. Anna Gávára költözött a saját birtokára. Nyolcvan éven át úgy megtöppedt Bessenyei sírja, hogy a gazok közül alig lehetett föllelni. A gazdag örökséget kapó rokonok egy fejfára nem áldoztak, végül a sajtó fölvisítésára országos gyűjtés indult. Síremlékét díszráccsal, emlékkövel jelölték, ami fölött Gyulai Pál mondott szép emlékezetet, de ahol ő pontot tett szavai után, az úgy maradt újabb ötven esztendeig, amikor is 1943-ban testi maradványait nagykovácsiból átvitték a nyíregyházi temetőbe.

Nem Bercelre!